

življenjsko ironično pot vsakega od njih usmerja k idealovemu nasprotju. Tako je v Vukovi usodi ironija baladna, v Dafinini tragična, v Arandelovi pa izrazito samoironična.

Sumatraizem je med vsemi avtohtonimi smermi srbskega modernizma postal in ostal živa in tvorna življenjska filozofija ter estetsko preizkušena in potrjena oblikovalna metoda, ki se je sicer večinoma uveljavljala le pri Crnjanskem. Na tej osnovi je umetnik že v zgodnji poeziji in zlasti tudi v Dnevniku o Čarnojeviću dal ne samo izjemno lirsko umetnino, ampak se je hkrati, ko je uresničeval svoje »intelektualne intenzije«, postavil po robu absolutno prevladujoči kategorialni obliki mišljenja in oblikovanja (ob drugih modernistih). Odpiral je vstop iracionalnega asociativnemu tudi v prozo ter tako nasproti moči in veljave racionalnega in logicizma že pred nadrealizmom preizkušal in dosegel nove sporočevalne možnosti. Zlasti pomembno je, da je jel uveljavljati prosti indirektni govor. Po zgodnejši prozi, zlasti po Dnevniku se je prosti indirektni govor že kot prevladujoča metoda pojavil v Selitvah 1929, nato pa še v kasnejših delih, ko je postala tudi pri nas sredstvo, »bez kojeg se moderna umjetnost pripovijedanja uopće ne da zamisliti«, ¹⁹ kot ugotavlja Ivo Frangeš.

V zgodnji dobi sumatraizma se je začel tisti vzpon Crnjanskega, ki ga dandanes, ne več izjemoma nasproti časovno značilni svoječasni tezi M. Ristića o »mrtvem pesniku« takratni zagovornik estetskih vrednot njegovih Selitev Nikola Milošević imenuje prvega pisatelja; Selitve označuje kot »najbolje prozno ostvarenje srpske književnosti«, so mu »najbolja knjiga srpske proze, koja se može meriti sa najvećim delima svetske literature«. ²⁰ Od Sumatre do Drugih Selitev se boči prečiščujoči lok sumatraizma, zgodnje pesništvo in Dnevnik o Čarnojeviću pa sta na njem svetli zvezdi.

Jože Toporišč

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O OSEBNIH ZAIMKIH V SSKJ

0. Od osebnih zaimkov je doslej obdelan zaimek za 1. os., in sicer v treh geselskih člankih: pod *jaz*, *mi* in *midva*. Od zaimkov za 3. osebo (vsaj po izvoru) pa so obdelane oblike *ga*, *jih* in *jo*, spet v treh posebnih člankih. Tako je v teh sestavkih tipološko zajeto skoraj vse, kar pri osebnih zaimkih pride v poštev za slovarsko obdelavo. Vendar je obdelava te problematike v SSKJ problematična v naslednjih ozirih.

¹⁹ I. Frangeš, n. d., 293.

²⁰ N. Milošević, *Zidanica na pesku*, 219, 223.

1. Najprej smo presenečeni, da osebni zaimki sploh niso tako poimenovani, ampak le z *zaim*. To je gotovo premalo, saj sicer pri besednih vrstah v slovarju besedne vrste na svoj način zaznamujemo tudi natančneje: samostalnike glede na spol z *m*, *ž*, *s*, pridevnike s *prid.*, prislove s *prisl.*, glagole z *dov.* ali *nedov.* Kako to, da to pri zaimkih ne bi bilo potrebno, ko pa so samostalniški zaimki nekaj bistveno drugega kot pridevniški, in oboji se ločijo od prislovnih (ti pa spet v SSKJ niso spoznani za zaimke, ampak imajo samo oznako *prisl.*, tako da se glede tega nič ne ločita *doma* in *tam*). Tem »poenostavitvam« v besednovrstnem označevanju ni videti utemeljenega razloga.

2. Samostalniškimi zaimkom manjka oznaka za spol: pri *jaz* manjkajo torej oznake *m*, *ž*, *s*, pri *kaj* *s*, pri *kdo* *m* (in enako pri tvorjenkah s sestavinama *kdo* in *kaj*). Poseben problem je primer *mi mé mé*, kjer prav tako manjkajo oznake za spol, saj gre za samostalniške besede, ki jim je spol imanenten. Prim. oznako *sam.* pri posamostaljenih pridevnikih v SSKJ. — Zakaj je tu izpadla oznaka za spol, se sprašuješ zaman, ko nam vendar ujemanje (prilastkovno, povedkovodoločilno in povedkovoprilastkovo: *jaz sama*, *Jaz sem bil sam*, *Ti si prišel sam*) jasno kaže, za kateri spol gre. (Primer za srednji spol: *Jaz, tj. sonce, sem bilo pred teboj na sveti.*) Potrditve za *kdo* in *kaj*: *Kdo je to rekel*, *Kaj se je tukaj dogajalo*. — Če slovarniki morda mislijo, da Slovenci itak vemo, katerega spola je vse to, potem že moramo pripomniti, da vemo tudi to, da je npr. *brat* moškega spola, pa je v slovarju vendarle zaznamovan z *m*.

2.1 Ali je ovira za to nerazumno ravnanje v naših slovničnih delih? — Breznik (SS 1934, 95) ima res spol zapisan samo pri oblikah za 3. osebo; v slovnici štirih sicer na mestu, kjer se zaimki sklanjajo, ni oznake za spol niti pri 3. osebi (1956, 133), vendar takoj na drugi strani beremo: »Vendar pa sta *jaz* in *ti* moškega, ženskega ali srednjega spola, na kogar se pač nanašata.« V Zakaj ne po slovensko (1969, 46) sem tudi *jaz* ponazarjal spolnost teh zaimkov s primeri tipa *jaz sem (ti si, on je) čakal* proti *jaz sem (ti si, ona je) čakala* itd. Ko sem pozneje pisal o samostalniških besedah, sem jasno povedal, da je spol ena odločevalnih značilnosti vsake samostalniške besede, torej tudi zaimenske.

Nobenega razloga torej ni, da bi imeli samostalniške zaimke za brezspolne (nekako po zgledu na angele). Upati je (pravzaprav ni, kot vemo iz izkušnje), da avtorji SSKJ ne bodo vztrajali pri svoji zmoti še pri vseh drugih samostalniških zaimkih: z *kdo* ali *kaj* v podstavi, *ti*, *on*. (Mimogrede: V isti slovnici (134) je nerazumljiva naslednja trditev glede množine osebnih zaimkov: »Tudi v množini in dvojini se lahko rabita obliki *mi* in *vi* brez razlike za spol, vendar navadno srečujemo za ženski spol obliki *me* in *ve*; za srednji spol ni posebnih oblik.« Ali je knjižno slovensko res mogoče govoriti *Mi smo prišle*? Saj to čutimo kot izrazit srbokroatizem.)

3. Naslednja neprimerno rešena stvar so t. i. — v našem izrazju — naglasne in naslonske oblike osebnih zaimkov. V že omenjeni slovnici (134) stoji glede tega: »Pri vseh osebah v ednini, pri 3. osebi v dvojini in množini, ločimo v rodilniku, dajalniku in tožilniku poleg navadnih oblik tudi krajše oblike. To so naslonke ali enklitike ali pa kratko poudarjene, kakor so zaznamovane v preglednici. (...) V tožilniku ednine za vse osebe, v tožilniku množine in dvojine pa samo za 3. osebo se enozložni predlogi vežejo s krajšimi oblikami v eno besedo.«

3.1 Ta »učenost« se sedaj avtomatično prenaša v SSKJ. Poglejmo pri zaimku *jaz*.

Oblike *me mi me* se imenujejo »enkličične« (tako v zaglavju), pod 1 b) imajo ime »krajše« (*nič se me ne boj*), »krajše« pa se imenujejo tudi oblike »z enozložnim predlogom v tožilniku« (*name so pozabili*), »krajše« se imenujejo končno tudi v točkah 2 in 3 (*ime mi je Jože, poberi se mi*).

Kakšne so torej to oblike: naslonske ali krajše (in glede na SS 1956: naslonske ali kratko poudarjene)? — Prav je tisto, kar piše v zaglavju slovarskega geselskega članka: namreč enkličične (v resnici enkličične ali prokličične). Med nje pa ne spadajo obpredložne (če je predlog enozložen in se veže s tožilnikom), ker je v slovenščini pravilo, da se naslonske oblike ob predlogih ne smejo rabiti (tako nekako sedaj v SSKJ izrecno zapisano): te oblike so naglasne, vendar naglas večinoma oddajo predhodnemu enozložnemu predlogu, torej — *mé náme* ali *na mé*. Ker se lahko navezujejo na predlog (obvezno le nezložne, npr. *-ni*), jih imenujem navezne. Te navezne oblike pa tudi niso nujno krajše od navadnih naglasnih (prim. *njó* = *nánjo*).

3.2 Že v SKJ 2 (1966, 128) sem naslonske oblike zapisal vsem osebnim zaimkom, torej proti novejšemu slovničnemu izročilu (ravno npr. SS 1956, pa tudi SS 1934, 95) — po tradiciji pa sem mednje napačno uvrstil tudi navezne. Pozneje sem ugotovil, da je naslonske oblike tudi pri needninskih zaimkih za 1. in 2. osebo pravilno pojmoval že Škrabec (Cvetje XIV/1895, 4, d), kjer se navajajo npr. *nama, vama, nas, vas* in *nam, vam*. Pač pa je tudi Škrabec imel oblike *mé* in *náme* za prvotno naslonske, in bi jim šele predlog prinesel naglas, kar pa ne more biti, saj ga ta nima od kod vzeti. — Kopitar (Grammatik 1808, 280) je odlično ločil *méne* ali *mé* proti *me* (po njegovo: *mène (mé); me*), a že pri Metelku je slabše. Da gre v teh primerih resnično za naslonke, se vidi iz popolnoma vzporedne razvrstitve v naslonskem nizu: *Nihčè me/nas/naju ne pozná, Nihčè mi/nam/nama ne zaúpa, Tó se ti/vam/vama ne bó posrèčilo, Zaníma me/nas/naju*.

3.3 Naslonske oblike lahko dobijo stavčni naglas (navadno pravimo stavčni poudarek, a bi oboje kazalo ločiti): *Si si ga privóščil?* — *Si si gá?* — *Si si?* — *Si?*, kakor sem pokazal že l. 1961 v Slovenskem jeziku (knjižica s ploščami). Tak stavčni naglas navadno zaznamujemo kar s krativcem, a prav to seveda ni, boljše bi bilo z drugačno pisavo ali kako drugače). — Pripomnim naj še, da bi naslonske in naglasne oblike bilo treba v geselskem članku spremljati do konca, ne pa da se za zaglavjem ene in druge mešajo (oboje so brez naglasnih ali drugih znamenj).

4. Po našem je neupravičeno ločiti osebne zaimke za isto osebo glede na število, tj. obravnavati na enem mestu edninski *jaz*, na drugih pa needninske oblike (enako neprimerno je, če je *človek* obdelan na enem mestu, množina tega samostalnika namreč *ljudje* pa na drugem. To so samo supletivne (nadomestne) osnove iste besede, dovolj bi bilo, da bi za neprve oblike v slovarju stale samo kazalke (npr. *mí gl. jéz*). Tako, kot je sedaj, prihaja do nepotrebne težave v problemskem orientiranju in do negospodarne razblinjenosti oz. do ponavljanja stvari; npr. skladišnja raba vseh je enotna, posebnosti je komaj kaj: v resnici se večinoma prav tam, kjer je mogoče rabiti *jaz*, lahko rabi tudi *mi*, kjer pa se

izpušča oni, se izpušča tudi ta. Tudi naglasne oblike se nasproti nenaglasnim rabijo v vseh številih enako, prav tako t. i. ničte nasproti glasovnim (v imenovalniku): *Jaz sem bil* = *Mi smo bili* ≠ *Bil sem* = *Bili smo* ali *Mêne/Nàs je videl* ≠ *Videl me/nas je* itd. (Pri *mí mé mé* se nenaglašene, tj. naslonske oblike v za- glavju sploh ne navajajo, pač pa pozneje v članku, kar gotovo ni prav; bralec seveda tudi v tem primeru ne bo vedel, kateri primer je naglašen, kateri nena- glašen in kateri stavčno naglašen: *Bi tí nám pomágal?* — *Bi nam tí pomágal?* — *Bi nam ?*.)

5. V rabi osebnih zaimkov se SSKJ de facto močno naslanja na SKJ 2, 1966. Npr. pri rabi imenovalniške oblike: če je del priredne zveze ali ima kako dolo- čilo, za izražanje domačnosti oz. pogovornosti (*Le tí mēni povedi*) — v SSKJ: kadar je del osebká ali kadar ima prilastek, pogovorno, ekspresivno.

5.1 Nekatere oznake v SSKJ pač niso prave. V zvezi *poznam jaz tebe in tvojo pridnost* se na osebni zaimek upravičeno nanaša le oznaka *pog.*, ne pa tudi *iron.* (v SKJ že zgoraj navedeni primer *Le tí meni povedi.*); v *reva jaz* oznaka *ekspr.* ni primerna (v SKJ: *jaz* je v tem primeru za identifikacijo predhodnega samo- stalnika); tudi oznaka *elipt. za* »kdo je to ukazal?« *Jaz* (v SKJ: *Kdo je bil v kuhinji?* — *Jaz.*) se ne tiče zaimenskega osebká, ampak povedka. — Po Brezniku povzeta misel, da se imenovalnik rabi, »kadar je poudarjen, zlasti pri izražanju nasprotja«, se verjetno ne nanaša na ponazorovalni primer *Jaz grem domov, tí pa moraš ostati*, saj je težišče stavkov (t. i. »poudarjenost«) tu gotovo na *domov* in *ostati* (prim. tudi: *Domov grem, tí pa le ostani*). V protivnih priredjih različna osebká (in sploh udeleženca) pač morata biti izražena; ničte zaimenske oblike je v obeh stavkih takega priredja mogoče rabiti le, če je osebek (udeleženec) v obeh stavkih isti: **Ne grem domov, ampak moram ostati.** (To tudi v mojih delih ni dovolj izkazano.)

Takih stvari bi se nabralo tudi še v preostalem delu slovarskega članka zaimka *jaz*. Tako pri rabi nepredložnih rod., daj. in tož. bralcu ni jasno, na kaj se na- naša oznaka *pog.* v primerih kot *mi ni znano, kdaj pride*: dejansko se ne nanaša na dajalnik *mi* kot tak (nemara v razmerju do *meni*), ampak na njegov začetni položaj. — Pač pa je v SSKJ primerno izpostavljeno pravilo, da se s predlogi rabijo daljše oblike; čisto prav bi se to glasilo tako: s predlogi se rabijo na- glasne oblike, torej tudi krajše tožilniške tipa *mé*, ki ob enozložnih predlogih rade oddajo naglas le-tem (*náme*). (Seveda na tem mestu SSKJ navedena oblika *z meno* ni daljša.)

5.2 Za vsakdanjo jezikovno kulturo je važno še vprašanje rabe variant tipa *na mēne, náme* in *na mé*. V SKJ 2 (130) glede tega piše: »Oblike *náme, náse* ipd. so danes bolj v rabi kot *na mēne, na sēbe*, te pa bolj kot *na mé, na sé* itd.« V SS 1956 (136) je manj eksplicitno: »v tožilniku navadno uporabljamo s predlogom strnjene oblike«, v SSKJ še zmeraj ne dovolj določno: »Z enozložnim predlogom se v tožilniku navadno rabi z njim skupaj pisana krajša oblika«; za rabo daljše oblike ni nobenega primera (pa dvomim, da jih v slovarskem gradivu ni kaj), čeprav jo izraz »navadno« predvideva, pač pa je zabeležena veliko redkejša oblika *v mé* z oznako *raba peša*. — (Opombo o rabi neimenovalniških oblik za izražanje logičnega osebká nekako ne spada prav za količka pod rabo daljših oblik s predlogi.)

6. V SKJ in SSKJ se navaja še raba dajalnika za izražanje svojine (*So črni lasje mi in črne oči — ime mi je Jože*). Ne vem, ali te primere ustrezno označuje pripomba SSKJ, da se tako izraža enkrat »nepoudarjena svojina, pripadnost«, drugič pa ekspresivnost (*vsi so mi priča*) in tretjič vznesenost (*bodi mi brat*). Kdaj eno, kdaj drugo, kdaj tretje, ni povedano. (In ali je to res mogoče samo z naslonsko obliko?) SKJ navaja prav tako natančnejše določitve potreben primer *Kaj pa ti je ta človek* (»neke vrste prislovno določilo«).

7. Problemi slovarskega gnezda bi se dali pretežno obravnavati v okviru posameznih že obravnavanih kategorij. Tip *toliko me je že trgovca* (pri Brezniku 1934, 97: *Ni ga lasu na glavi več*) je pri tem mogoče posebna kategorija (prim. podobno *ti hudič, boš mene zafrkaval*).

8. Iz povedanega se vidi, da SSKJ v obdelavi osebnih zaimkov še daleč ne dosega ravni, ki bi jo glede na sodobno jezikovno zavest o tej problematiki lahko. Seveda se v tem primeru slovar ne bi smel zapirati v »bleščečo osamo« izbranec in »položajnikov«.

Franc Zadavec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PREKMURSKA REVOLUCIJA IN KRANJČEVA PROZA

(Odlomek iz študije)

Prevratni dogodki v Prekmurju po prvi svetovni vojni (1918—1919) so izrazita konstanta in nekakšen pramotiv Kranjčeve pripovedne proze. Ta pramotiv se razpenja čez približno 900 strani besedila, navzoč je v enajstih in sicer v tehle besedilih: v noveli *Rdeči gardist* (1933), romanih *Pesem ceste* (1934), *Os življenja* (1935), *Prostor na soncu* (1937), *Kapitanovi* (1938), *Pisarna* (1950), *Mladost v močvirju* (1962), *Rdeči gardist* (v treh knjigah, 1964—1967) in *Svetlikanje jutra* (1968) ter v esejih *Rapsodija nepoznane zemlje* (1934) in *Soočenje* (1954).

Odkod takšna trdoživost in tvornost motiva skozi tri desetletja, in še: zakaj se je Kranjec vračal k njemu vse dotlej, dokler ga ni obdelal v obsežnem zgodovinskem romanu?

Kot delen, psihološko, avtobiografsko oblikovan odgovor velja priznati Kranjčevo izjavo v »Povzetku« romana *Rdeči gardist* (tretja knjiga str. 663), da sta ga »sla po sirovi resnici teh let in blišč romantike velikih junakov« preganjala »že od otroških let in se mu (mi) vsiljevala v pripoved«. Še več pa povejo tisti njegovi pogledi na idejno zasnovo in smer lastnega pisateljstva, ki opozarjajo, da ima doživetje prekmurskega socialnega nemira za odločilen čust-